

Савицький О. В

*головний тренер молодіжної команди України з хокею,
майстер спорту міжнародного класу*

Анализируется физическая культура как социальный феномен, который, являясь социальным институтом, имеет свою структуру, выполняет общественно значимые, важные для жизни человека, задания. Вместе с полифункциональностью подчеркивается человекотворческая сущность физической культуры, ее общечеловеческая ценность, которая основывается на природных данных.

Доказано, что взаимодействие социальных субъектов интегрируется в соревновательности, игровой соревновательности, как сущности явления. Показано зависимость развития физической культуры от исторических, общественных факторов.

Physical culture has been analyzed as social phenomenon, which in turn, appearing as public institution, has its own structure, performs socially meaningful and important mission to a human life. The creativity of physical culture has been emphasized alongside with its polyfunctionality and with its common-to-all-mankind value, which is based on the inborn abilities of the human being.

It is a proved fact, that interaction of social subjects integrates itself into competition and gaming competition, as into a core phenomenon. The relation between the development of physical culture and the historical, social factors has been pointed out.

Аналізується фізична культура як соціальний феномен, що, як соціальний інститут, має свою структуру, виконує суспільно значущі, важливі для життя людини, завдання. Разом з поліфункціональністю підкреслюється людинотворча суть фізичної культури, її загальнолюдська цінність, що ґрунтується на природній основі.

Доведено, що взаємодія соціальних суб'єктів інтегрується у змагальності, ігровій змагальності, як суті явища. Показано залежність розвитку фізичної культури від історичних, суспільних факторів.

Ключові слова: фізична культура, спорт, фізична активність, фізична досконалість людини, змагальність, ігрова змагальність, соціальний інститут, поліфункціональність, соціальний факт, латентність фізичної культури.

Передусім, встановимо, що вихідною тезою у нашому аналізі є положення про те, що фізична культура, що означає явище соціальне, є поняттям ширшим за обсягом аніж спорт і включає його у свою змістовну структуру. Спорт є провідним елементом, визначальною складовою фізичної культури, яка, в свою чергу, є часткою загальної культури людства, чи не найголовнішої із повселюдних сфер суспільної діяльності.

Якщо спорт є елементом фізичної культури, то він за своєю суттю якраз і є фізичною культурою, є одним із її основних виявів, причому, не єдиним. Особливості соціологічного підходу до вивчення фізичної культури обумовлюється тим, що явище фізичної культури – складне і структуроване, включає в себе значні системні утворення: по-перше, щонайменше, поділяється на фізичну культуру (фізкультурну діяльність [1], фізкультуру – цю рухливу активність людини часто-густо називають ще «заняттям фізичними вправами») та спорт – як особливий різновид змагальної діяльності, що включає в себе ще попередній та організаційний аспекти (виховання та підготовка спортсмена), а також наявність різних спеціальних інституцій, державних і

громадських установ та організацій, відповідні соціальні відносини, норми, стандарти; по-друге, – має підсистеми щодо задоволення потреб у фізичному вдосконаленні людини – підтримка здоров'я, досягнення повноти фізичних позитивностей (соціокультурної модифікації людського тіла [2] або соматичної культури) [3]; та не менш важливе спрямування в житті людини – засвоєння духовних гараздів – розвиток моральних, психічних, розумових якостей, ще спілкування, відпочинок, розважання тощо, тобто виконує роль соціалізаційного механізму.

Ці всі взаємопов'язані системні утворення обумовлюють поліфункціональність фізичної культури, яка окреслюється як життєдайне явище, таке, що забезпечує життя людини, являє собою сукупність фізичних, матеріальних і духовних цінностей. Ця людинотворча суть фізичної культури окреслює продукування відповідних духовних і матеріальних цінностей, серед яких можна назвати – різні ідеї, теорії, спортивні традиції, олімпійські ідеали, концепцію здорового способу життя, тренажери й стадіони, басейни й корти та багато чого іншого, що становить єдине соціальне ціле – фізичну культуру, як

надбання людства, як людське творення. З іншої сторони, в самій людині віддзеркалюються ці суспільні здобутки: фізична культура, існуючи, змінюючись та вдосконалюючись, генерує особистість, пестить її своїм ідеалом здоров'я та фізичного вдосконалення.

Соціологія вивчає фізичну культуру як у цілому, так й окремі її компоненти: відносини, спортивно-фізкультурні організації, інституції, місце і роль людини у цій царині – у їхньому зв'язку як поміж собою, так із іншими структурними елементами суспільства. Пізнаючи фізкультурно-спортивну практику, соціологія звертає увагу на соціальну поведінку та спілкування людей, як вони виявляють свої погляди, уподобання. Соціологія стверджує фізичну культуру як своєрідне організуюче начало у соціальному житті, у способі життя малих і більших співтовариств. З позицій діяльній оцінки фізична культура не пов'язана прямо з виробництвом матеріальних благ, не створює добробуту, не вирішує буквально політичних проблем, але являє собою велику практичну силу, що зумовлює здоров'я та фізичне вдосконалення самої людини, свідчить про необмежені, багатогранні людські можливості, сприяє раціональному функціонуванню суспільства, стверджує єднання та соборність країни, підносить національний дух та багато чого іншого.

Так, фізична культура сприяє цілісності соціуму, єдності людей, але, нажалі, має місце, особливо, під час спортивних змагань, коли збираються численні фанати, факти дезінтегративні та дестабілізуючі, явища девіантної поведінки. Бешкети, дебоші нерідко ескортують чудові спортивні видовища. В основі таких негативних подій лежить тенденція протиставлення національно-спортивних пріоритетів, ідеалів, досягнень, що належать до різних, і до загальних національних, і до регіональних, і до місцевих, субкультур. Така тенденція ґрунтується на соціально-психологічній етноцентричності фізичної культури, тобто на спроможності завищеної оцінки локальних фізкультурних успіхів.

Суть фізичної культури, як соціального явища, визначається як загальна людська цінність. Форми її проявів, рівень розвитку, безперечно, обумовлюються політичною, економічною, соціальною системами, історичними факторами, але за своєю природою вона є аполітичною. Люди різних ідеологічних смаків, політичних, релігійних, естетичних уподобань єднуються, коли грають між собою в теніс чи футбол, однаково вболівають за «Динамо» або «Сокіл», не різняться між собою, коли бігають на лижах

чи плавають. Заняття фізичною культурою імпонують кожній, будь-якій людині. Загальнолюдська значущість цього явища виявляється і в тому, що саме воно, і ніяке інше, забезпечує здоров'я людини, яке, насправді, стоїть поза політикою, ідеологією, абиякою філософією.

Але часто-густо спорт стає розмінною монетою в політичних баталіях, багато чого від цього втрачає вся царина спорту. Помінявся уряд – скидаймо міністра, інших відповідальних працівників, незалежно від їхніх професійних якостей. Головне – поставити на святе місце «свою» людину.

Як компонент загальнолюдської культури фізична культура являє собою форму передачі позитивного досвіду людства в даній діяльній сфері. Фізична культура виникла, еволюціонувала, існувала завжди в залежності від відповідних, реальних суспільних детермінант. За різних конкретно-історичних умов фізична культура набувала відповідного соціального змісту, належних тенденцій, різних напрямків діяльності людей, але завжди мотивом цієї людської активності була одна, соціально значуща мета – фізична досконалість людини.

Власне, фізична культура є таким соціальним явищем, що має природну основу. Держава, армія, власність, навіть політика, хоч і виникають як потреба, як соціально обумовлений факт, але вони штучні, мають історичний, минулий характер. Сім'я, культура, освіта, виховання та деякі інші і серед них фізична культура є вічними, невід'ємними атрибутами людства, без яких людство ніколи не може обійтися. Ніхто не примушував, наприклад, відомого футбольного захисника, капітана кіровоградської «Зірки» Ю. Горожанкіна у післявоєнні роки ганяти разом з іншими пацанами ганчірного м'яча на колишньому церковному плацику, якого вони самотужки розчистили від цегли та каміння зруйнованого гітлерівцями собору. Попри заняттям у школі, та й після школи, голодні, аж до темряви, хлопчики грали у футбол. Це простий, але вияв багатогранної, різнобарвної фізичної культури, її природності, позбавленої будь-якої вимушеності, штучності. Київські комсомольці, щоб запобігти можливому конфлікту між фанатами московського «Спартака» та київського «Динамо», пропонували гостям екскурсії по місту та денний відпочинок с концертом та іграми, змаганнями на Трухановому острові – це теж стосується фізичної культури. Про рівень розвитку фізичної культури свідчать легкоатлетичні матчі між двома найсильнішими легкоатлетичними збірними

планети – СРСР та США, що відбувалися більш-менш регулярно з 1958 по 1985 роки. На останній зустрічі в 1985 році радянські спортсмени перемогли у п'ятнадцяте, за однієї нічиєї у десятій зустрічі, дві перемоги дістали американці. Щоправда, чоловічий склад радянської збірної вперше отримав перемогу над американськими хлопцями тільки 1965 року на матчі у Києві, а то, хоч вигравали радянські спортсмени, але перед завжди вели за рахунок успіхів дівчат. Між іншим, через десять років, у 1975 році, теж у Києві, було зафіксовано рекордний, що залишився на віки, рахунок у «матчі гігантів», як називали ці змагання, – 225:138. Повселюдний інтерес до боротьби «гігантів» обумовився чудовими результатами – світовими рекордами: В. Брумелль подолав висоту у 2,28 м; Г. Коннолі метнув молот на 70,66 м; Л. Брагіна неодноразово встановлювала рекорди у бігу на 3000 м; за 3:34,28 сек. радянські бігунки подолали естафету 4 x 440 ярдів; героєм змагань у потрібному стрибку ставав В. Санаєв; свій екстраклас демонстрував видатний спринтер Карл Л'юїс. Не менший жар боротьби та великий світовий інтерес було виявлено до регулярних контактів хокейних команд двох континентів, між радянськими хокеїстами та професіоналами із Національної Хокейної Ліги, серед яких особливо виділився у 1979 році «Кубок виклику».

А чого варті були для суспільного існування, розвитку, популяризації ідей фізичної культури дитячі спортивні клуби «Золота шайба», «Шкіряний м'яч», «Біла тура», військово-спортивна гра «Зірниця» тощо, що були впроваджені за ініціативи редакції газети «Пионерская правда».

Самопожертва, товарицькість, солідарність, що виявив бронзовий призер Олімпіади в Мехіко М. Смага, допомогли його землякові сумчанину В. Голубничому вдруге дістатися золотого Олімпу. Почуваючи себе зле, Микола домігся дозволу лікарів та тренерів вийти на старт, щоб всю тяжкість виснажливої марафонської ходи взяти на себе. Як не було йому важко, але більше двох третин дистанції він утримує високий темп ходи, уперто йде першим, дозволяючи Голубничому «відпочивати» за його спиною, зберігати сили для вирішального кидка. Розрахунок виправдався: Голубничий став олімпійським чемпіоном і, звертаючись до друга зі словами подяки, поділив золотий успіх на двох.

Ці фрагментарні приклади із розмаїтої історії фізичної культури ілюструють її як соціальне явище, соціальний факт, що існує реально. Вона являє собою підсистему суспільства, що

ним породжена і зі своєї сторони позначається на його житті та розвитку, на поведінці та взаємовідносинах людей, причому, на різних рівнях – від індивідуального та міжособистісного до глобального, в масштабах всього людства.

Фізкультурна, або спортивна, ідеологія певною мірою визначає поведінку людини, впливає на неї, стає соціальною наявністю. Соціологія вивчає факт світогляду, також розповсюдженість, масовість фізичної культури, оскільки масовість це не тільки велика чисельність людей, залучених до відповідних занять, але й погляди, переконання, принципи належного світосприйняття. Причому, фізична культура несе в собі життєвий оптимізм, вона сприяє формуванню життєстверджувального кредо: в основі такої світоглядно-психологічної особистісної концепції лежить ціль, орієнтир діяльності, надія на позитив, сподівання на очікуваний результат, поштовхи до активізації життя.

І ще одна дуже важлива, суттєва особливість визначає суспільну суть фізичної культури, особливо спорту – це змагальність, ігрова змагальність. Це своєрідна взаємодія соціальних суб'єктів, де її учасники намагаються перевершити одне одного, домогтися кращих результатів, аніж в інших виконавців подібної справи. І не тільки перевершити одне одного, а через старанність, запопадливість, завзяття, ревність, також, вірогідно, й спільними діями подолати певні соціальні проблеми або примхи природи. Саме об'єкт, який слід осилити є тією протилежною, супротивною стороною, на перемогу над якою спрямована дія змагального соціального суб'єкта. До речі, змагальність російською мовою означається як «соревновательность», тобто, «с ревностью» – завзяттям, запалом, сумлінною працею, хоча сучасне тлумачення «ревности» ще показує болісний сумнів щодо чиєїсь вірності або любові. Українське слово «змагальність» також вміщує ідею ентузіазму, піднесення, стимулювання напруги внутрішніх сил людини для успіху у певній справі – «з магай». Активність людська, силкування, зусилля, прагнення, поривання підкреслюються словом «намаганя» Марко Вовчок у «Народних оповіданнях» використовує вітання «Магай-бі!», що означає «Боже, поможи!» – «Втішно мені було добре слово почути: «Магай-бі!»». Невпевненість в ефективності, результативності якоїсь орудки засвідчує інший вислів – «Як Бог дасть!», а «Боже, поможи!», «Магай-бі!» стверджує оптимізм, піднесеність фізичних і духовних сил людини, що є характерною рисою

фізкультурної особистості [4].

Змагальність лежить в основі всякої діяльності особи, суспільства, людства. Саме змагальність стає тим підґрунтям, що свідчить про світову діяльність, про глобалізацію фізичної культури. Для визначення суті змагальності у фізичній культурі важливим є застосування таких характеристик як співробітництво, кооперація, взаємодія. Але у спортивних змаганнях чітко визначені суперники. У футболі, хокеї, боротьбі, боксі прямо перед тобою представлений противник, якого треба перемогти. В альпінізмі об'єкт подолання уявляється дещо ілюзорнішим. І на підготовчому етапі, на тренуваннях, у спортсмена мета не стає менш реальною, вона є, вона існує, хоч і віддалена у часі. Можна сказати, що вона, змагальність, є істотною, природною, характерологічною, діяльнісною рисою суспільства і самої людини. Герої казок, билин часто йдуть у люди, щоб світ побачити й себе показати. Саме у цьому – «себе показати» й виявляється природна суть змагальності, активності особи. У всякій взаємодії присутній елемент отакої конкурентної діяльності, змагальності, але у фізичній культурі, більш за все у спорті, вона є дійсно основоположною ознакою.

Фізична культура характеризується рівнем спортивізації різних верств населення, різноманітних соціальних груп. Це певною мірою визначає зміст даного соціального явища, тенденції, динаміку його розвитку.

Окрім цього, фізична культура як соціальне явище впливає на різні суспільні процеси, взаємодіє з ними. Вона не існує в суспільстві ізольовано, як самодостатній факт. Вона включена до суспільної структури, переплітаючись та взаємодіючи з іншими сферами та формами життєдіяльності суспільства: культурою, політикою, економікою, освітою, соціальною сферою, мораллю тощо. Будь-яке соціальне явище, будь-який процес у суспільстві може включати в себе елементи, факти, що стають прихованими наслідками впливу фізичної культури, іноді навіть непередбачуваними, непланованими, небажаними у відповідній галузі соціальної реальності. Можна стосовно цього поставити риторичне питання: чому на великих змаганнях задіяна велика кількість міліціонерів, поліціантів, співробітників служби безпеки, а то й навіть військовиків. Виходить фізична культура і безпека для громади певним чином взаємопов'язані. Це показує важливість дослідження і політичного врахування латентності [5] фізичної культури.

Фізична культура стає сильним,

впливовим феноменом, що здатний перетворювати суспільство, суспільне життя і саму людину, стаючи одночасно суттєвою якістю самої особистості. Сучасні тенденції розвитку і функціонування фізичної культури свідчать про зростання її виховної та освітньої значущості, і в той же час, особливо у нашій країні, виявляється зниження цікавості до фізичної культури, до спорту, руйнуються спортивні традиції, стандарти, норми, реальним стає неспортивне, без здоров'я, покоління. Тільки, наприклад, протягом 2006 року в Україні закрито 15 спортивних шкіл, постійно руйнується матеріальна спортивна структура, звільнено з посад більше як 160 тренерів. А це через те, що, начебто, велотрек, гімнастика, зокрема, себе не окупають.

За підсумками, наприклад, весняного 2009 року призову до лав Збройних Сил України українським юнакам, майже 40 %, за станом здоров'я служба в українському війську стала проблемною. Причому, до 15 % з них є зовсім непридатними до військової служби. Взагалі дослідження цієї проблеми свідчать про те, що серед захворювань призовників протягом років переважають психічні розлади із суттєвим проявом особистої та ситуативної тривожності, нейротизму, агресивності, навіть ворожнечі, негативізму, нервово-психічної нестійкості [6]. Далі йдуть захворювання кістково-м'язової системи, особливо, плоскостопість, розлади травлення та обміну речовин. А за результатами медико-статистичних досліджень більше як 70 % дітей і підлітків в Україні у віці 12 – 18 років мають порушення опорно-рухового апарату [7]. Комерціалізація фізичної культури, спорту відштовхнула від себе малозабезпечені верстви населення, а також потіснила й спорт вищих досягнень, не говорячи, наприклад, вже про військово-спортивні та технічні види спорту.

Отже соціальна феноменальність фізичної культури ґрунтується на її цілях та визначається її наслідками: - забезпечення здоров'я, зміцнення біологічно-психологічних основ людини, формування та розвиток фізичних якостей та здібностей особистості; - популяризація ідеології здорового способу життя (фізична культура як його основа); - сприяння соціалізації особистості, духовному піднесенню індивіда, його освіта та виховання, допомога в соціальній адаптації; - створення та ефективне функціонування широкої мережі державних та громадських установ та організацій; - створення розгалуженої матеріальної бази, відповідної інфраструктури; - на основі здобутків науки

про фізичну культуру – активна підготовка фахівців (вчених, вчителів, тренерів, функціонерів); - на основі здобутків науки про фізичну культуру, спорт – досягнення високих спортивних результатів; - забезпечення фізкультурного руху, масовості його; тощо.

Функціонування фізичної культури, її вплив на інші соціальні процеси відбувається через систему відповідних організацій, фізкультурно-спортивну ідеологію та світогляд. Саме це дає підстави, щоб стверджувати наявність важливого соціального інституту, що являє собою фізична культура і аргументує її як соціальне явище.

Соціальні інститути, так й інститут фізичної культури, виникають і формуються спонтанно, це неспланований продукт соціального життя, постають вони із природної потреби громади, за необхідністю, закономірно. Як справедливо зауважив колись Е. Дюркгейм, «інститути не встановлюються декретами, вони наслідки соціального життя і тільки виражають її назовні зовнішніми символами» [8]. Так і інститут фізичної культури виник і розвивався мимовільно, викликаний внутрішньою людською вимогою, підсвідомим чуттям, природним інстинктом – законом «здорового тіла, сили та вправності». Люди намагаються задовольнити свої потреби щодо здоров'я і використовують для цього різні способи, поступово перетворюючи їх у традиції, звичаї, норми, стандарти.

Отже, становлення фізичної культури як соціального інституту відбувалося поступово. Це така система, що існує і розвивається, змінюється постійно. Причому, не можна погодитися із тими дослідниками, хто стверджує, що тільки на кінець 1920-х років фізична культура і спорт набувають рис соціального інституту, поступово перетворюючись на самостійну галузь суспільного життя [9]. Той соціальний інститут, що тільки останнім часом перетворився у мегасистему, існував і у давнину, маючи свої особливості, переваги, цілі, якості, рівень розгалуженості, забезпеченості, іноді примітивної, іноді у чомусь досконалої. Але він існував, він був таким, яким його створили ті люди, яким його створив саме той час. Бій гладіаторів, як спортивне явище, обумовлювався конкретною, тогочасною, історичною потребою; перші олімпійські ігри проводилися на стадіонах, на відповідній матеріальній базі; освітньо-виховні, гімнастичні завдання реалізовувалися у школі Платона; рицарські турніри мали своїх організаторів, суддів, глядачів, свої традиційні, світоглядні стандарти. Певна річ,

у давні часи ніхто не уявляв собі аеробіки чи скейтингу, не було «Формули-1», не існувало всесвітніх та регіональних, урядових і неурядових організацій, що опікувалися питаннями рухливої активності, спорту, фізичного виховання, – кожному історичному періоду відповідає фізична культура зі своїми особливими атрибутами, зі своїм специфічним проявом. Атрибути ці є породженням відповідного часу, можуть з'явитися, розквітнути, можуть відійти у небуття, залишивши цінність – суспільний досвід організаційно упорядкованої сфери діяльності, «організованого порядку» людської взаємодії, і можуть проступитися знову на новій якісній основі. Наприклад, соціальний інститут великого спорту, як елемент фізичної культури, виникав, принаймні, як стверджує Візитей М. М., тричі: 1) у Давній Греції, де культивувалися Загальноелінські спортивні ігри, святкування та змагання (передусім, Олімпійські); 2) у другій половині XIX – першій чверті XX ст. як феномен переважно Західної культури; 3) у другій половині XX – початку XXI ст., як явище планетарного масштабу [10].

Історія фізичної культури – це достовірний аргумент того, що цей соціальний інститут не є раз і назавжди заданим та незмінним явищем, в ньому завжди були інновації, нові форми, модифікації, але фактичність фізичної культури як соціального інституту, як соціального феномену характеризує не тільки нинішню межу тисячоліть.

Література:

1. Столяров В. И. Социология физической культуры и спорта. – М., 2004. – С. 130 – 155. – Раздел четвертый. Социологические проблемы физкультурной активности.
2. Лубышева Л. И. Социология физической культуры и спорта. – М., 2004. – С. 29.
3. Соматичний – термін, що означає різні явища в організмі, які пов'язані з тілом людини, на протипагу психіці. Сома від грец. – тіло організму. Про соматичну культуру див.: Столяров В. И. Социология физической культуры и спорта. – М., 2004. – С. 27; Раздел третий. Социологические проблемы телесности человека и физической культуры. – С. 89 – 129.
4. До речі, Б. Грінченко теж схиляється до означення «Магай-бі!» як «Боже, поможи!», досліджує слово «махати», що за змістом нагадує «магай» і визначається як «швидко бігти, їхати, плисти, мчатися, відправитися», тобто, діяти. Див.: Словарь української мови. Т.ІІ, с.412.
5. Латентний – скритий, невидимий, такий, що зовні не виявляє себе.
6. Крайнюк В.М. «Психологічні особливості проявів тривожності і агресивності у юнаків призовного віку». – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.01. – Загальна психологія, історія психології. Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України, Київ, 1998.
7. Лебединская Г. В ногах правды нет.// Столичные новости, 17 – 23 июля 2007 г. № 25.
8. Киреева О. П. Социология в вопросах и ответах. – М., 2006. – С. 125.
9. Лубышева Л. И. Социология физической культуры и спорта. – М., 2004. – С. 45.
10. Визитей Н. Н. Социология спорта. – К., 2005. – С. 121 – 124.